

Doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

**Strukturális változások a Dél-Alföld mezőgazdaságában a
rendszerátalakítás után (folyamatok és lehetőségek)**

Írta: Komarek Levente

**Szeged
2007**

I. A témaválasztás indoklása és aktualitása

A rendszerváltozást követő években a magyar agrárgazdaságban teljesen új helyzet állt elő. A tervgazdálkodásból a vegyes gazdaságon át áttértünk a piacgazdaságba. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, a birtokstruktúra, a mezőgazdasági nagyüzemi rendszer szétesett. Visszaesett az előállított mezőgazdasági termékek (növény, állat) mennyisége. Jelentős mértékben csökkent az agrárgazdaságban dolgozók létszáma. Egyre nagyobb gondot jelentett a lakosság mezőgazdaságból történő megélhetése. Romlottak a jövedelmezőségi viszonyok, nehezebbé váltak az értékesítési lehetőségek belföldön és külföldön egyaránt. A külkereskedelem liberalizációja révén csökkent a hazai mezőgazdasági termékek belső fogyasztása. A keleti piacok összeomlottak, az ország külkereskedelme nyugati orientáltságúvá vált. Az egyre élénkülő piaci verseny nehézségeket okozott a mezőgazdasági termékek nyugati relációjú értékesítésében. Kiszámíthatatlanná és nehézkessé vált a termékek eladása. Az EU-s csatlakozással újabb elvárásoknak kellett megfelelnie a magyar agrárgazdaságnak. Mind magasabb minőségi követelményeket támasztottak a mezőgazdasági termékeinkkel szemben, miközben a fejlett EU-s országokhoz való felzárkózás feltételei csak részben voltak adottak, és a támogatás mértéke is az átmeneti időszakban lényegesen elmaradt tőlük. A hazai mezőgazdaságban éppen ezért egyre mélyülő válság alakult ki. A problémák részben a nem megfelelő struktúrára vezethetők vissza. Ezért választottam dolgozatom tárgyául a Dél-Alföld rendszerváltozás utáni struktúra módosulásának összehasonlító vizsgálatát.

II. A kutatás célkitűzései, alkalmazott módszerei

Nemzetgazdaságunkban mind az elmúlt évszázadokban, mind a közelmúltban nagy jelentősége volt a mezőgazdaságnak és az élelmiszergazdaságnak. A tervgazdálkodás évtizediben az erőteljes iparosítás következtében a mezőgazdaság súlya, szerepe az egész nemzetgazdaságon belül az 1938 előtti helyzethez viszonyítva lényegesen csökkent. Ez a csökkenés azonban dinamikus fejlődés- és növekedés mellett következett be. Főleg 1961-től a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezését követően születtek látványos eredmények. A 80-as évek közepén a mezőgazdaság számos mutatója vonatkozásában a világ élvonalában helyezkedtünk el annak ellenére, hogy a hozamokban, az előállítási költségeket illetően, a termelési struktúrában, a piacokhoz való alkalmazkodás mértékében, az élelmiszergazdasági vertikum elemei közti összhang megteremtésében komoly feladatok előtt álltunk. Tehát az 1980-as évek közepéig

lendületes fejlődést tapasztalhattunk, majd azt követően különböző feszültségek, egyensúlytalanságok kerültek felszínre egyre inkább.

A rendszerváltozás után olyan mélyreható változások következtek be, amelynek eredményeként az agrárgazdaság helyzete tovább romlott. Visszaesett a termelés volumene, heterogénebb lett az egyes fajok összetétele, irracionálissá vált a termelés struktúrája, számos esetben csökkentek a hozamok, értékesítési nehézségek adódtak. Csökkent a jövedelmezőség az agrárágazatban általában, sőt egyes tevékenységek már ráfizetésessé váltak.

A felsorolt és még egyéb problémák közül úgy ítélem meg, hogy központi szerepet kap a megfelelő struktúrák kialakítása. Jóllehet a struktúra nem megfelelő volta országos jelenség, mégis PhD dolgozatomban le kívánom szűkíteni vizsgálataim döntő részét a Dél-alföldi régióra. Ezt elsősorban azért teszem, mert ezt a régiót jobban ismerem, itt élek és ebben a régióban a mezőgazdaság szerepe az országos átlagnál nagyobb. Így kiemelt fontosságú itt e kérdés. A vizsgálatom során azonban a Dél-Alföldre irányuló elemzésekből levont következtetéseket összevetem az országos helyzettel, hogy e témát a maga összefüggéseiben, komplexen értékelhessem.

Munkám során célul tűztem megvizsgálni a Dél-alföldi régió agrárgazdaságában a rendszerváltozás után bekövetkezett **szerkezeti változásokat** és összevetni azt az országgal. A részletes ismeretek hiányában úgy gondolhatnánk, hogy a rendszerváltozás után a piacgazdaságban a piac szabályozó ereje következtében racionálisabb struktúra jött létre. A gyakorlat azonban ennek ellentmond. Kutatásaim során megkívánom határozni a vizsgált térségben bekövetkezett szerkezeti változások irányát, mértékét és minőségét összehasonlítva az országgal, a kívánattal, illetve a lehetőségekkel.

Munkám során a geográfiában használatos **módszerek** széles skáláját alkalmaztam. A kutatás során részben az egyes felől haladok az általános felé induktív módon (konkrét alágazatok, ágazatok, konkrét földhasznosítási ágak, növények és állatfajok szerepének változása, stb.), részben pedig általánosból haladok az egyes felé és megvizsgálom, hogy a nemzetgazdasági szinten érvényesülő problémák miként jelentkeznek a régióban. A kutatás során a geográfiában használatos statisztikai (megoszlási- és dinamikus viszonyszámok, szórások, átlagok, trendek) módszereket alkalmaztam. A kapott eredményt ábrákkal (diagramokkal, kartogramokkal) szemléltetem.

A **vizsgálattól azt vártam**, hogy meghatározhassam (körvonalazzam) a Dél-Alföld agrárgazdaságában a rendszerváltozás utáni strukturális változások sajátosságait (országostól való eltérés irányát és mértékét), rámutassak a kívánatos változásokra, a kihasználatlan tartalékokra, körvonalazzam a piaci igényekhez jobban igazodó agrárszerkezetet, az élelmiszergazdasági szakágak közötti összhang növeléséhez szükséges módosításokat, hogy a mezőgazdaság növekvő szerepet

tölthessen be nemzetgazdaságunkban és a vidék fejlődésében, hogy eltarthassa az ágazatban foglalkoztatottakat és családjukat.

III. Tudományos eredmények

1. A rendszerváltozás után a Dél-Alföld gazdálkodási forma szerinti struktúra változását elsősorban az jellemzi, hogy az 90-es években a régióban alacsonyabb volt a társas vállalkozások részaránya az országosnál. Később (2004-ben) még mindig nagyobb az egyéni gazdaságok részaránya a vizsgált régióban, mint országosan. 1995-ben 5,6, 2004-ben pedig 5,3 % pont eltérés volt a Dél-Alföld javára. Tehát minden időkeresztmetszetben nagyobb súlyt képeztek az egyéni vállalkozók a régió mezőgazdaságában, mint országosan. Ez a régió diverzifikáltabb mezőgazdasági termelésének is az egyik oka és jelzője.

A régióon belül is heterogén a helyzet. Legmagasabb az egyéni vállalkozások részaránya Csongrád megyében, majd Békés következik, s tőle kissé lemarad Bács-Kiskun megye. Ez a sorrend jellemző mind 1995-ben, mind 2004-ben, de míg Békés- és Csongrád megyében 2004-re néhány %-ponttal csökkent az összes vállalkozásból az egyéni vállalkozások részaránya, addig Bács-Kiskun megyében ellenkező irányú tendencia játszódtott le. Ily módon csökkent a régió három megyéje közti különbség az egyéni vállalkozások részarányát illetően. 1995-ben az összesített régiós részarány 81,4 % volt, ami 2004-re 79,3%-ra esett vissza.

2. A mezőgazdasági fő ágak egymáshoz viszonyított aránya a rendszerváltozás után országosan és regionálisan is leromlott a 70-es évek szintjére. Ismét a növénytermesztés vette át a vezető szerepet, ami káros, kedvezőtlen folyamatokat indukált. Pedig a hazai adottságaink azt kívánják, hogy a mezőgazdaság két fő ága közül az állattenyésztés vezessen. A több állat több szerves trágyát biztosít, ami talajerőgazdálkodás szempontjából nagyon fontos. Ráadásul ma már a híg sertétrágya (valamint a szarvasmarha trágya is) bio-energiahordozóként is hasznosul. Fontos a továbbiakban az is, hogy a gabonafélék (és egyéb növényi eredetű árufeleségek) értékesítése (belföldön és külföldön egyformán) gondot jelent, de ha az állatállománnyal feleltetjük, a hozzáadott érték nő (a feldolgozottsági szint emelkedik) és ez nemzetgazdasági szempontból is számos előnnyel jár.

Sajnálatos, hogy a Dél-Alföldön épp a térség gazdaságában nagyobb jelentőségű sertés és baromfiállomány esett vissza nagyobb mértékben, mint országosan. E két állatfaj pedig épp a régióban nagy jelentőségű szemestakarmányok (gabonafélék) nagyobb fogyasztója. Ez azt is jelenti, hogy a Dél-Alföldön a két fő ág közötti „harmónia” az országosnál jobban romlott, a vertikum elemei közötti összhang jobban kiéleződött. Ugyanakkor a

gabonafelesleggel nem, vagy csak alig tud megbirkózni a régió. A „szakma” ma úgy fogalmaz, hogy legjobb „bőrben” exportálni a gabonát (nagyobb a termékekben a hozzáadott érték) és ennek az elvárásnak a régióink kevésbé tesz eleget.

3. A földhasznosítást tekintve megállapítható, hogy a szántó, a szőlő, a gyep és a halastó, valamint a mezőgazdasági terület a Dél-Alföldön magasabb hányadát teszi ki az egész területnek, mint országosan.

A földhasznosítás rendszerváltozás utáni struktúraváltozás bázisául nem az 1989-90-es évet választottam, hanem az 1986. évet. Ezt elsősorban azért tartottam indokoltnak, mert már 1985-86 után bizonyos feszültségek, aránytalanságok jelentkeztek az ágazatban és így ha lassan is, de az „átalakulás” egyes folyamatai elkezdődtek. A Dél-Alföld egyes művelési ágainak részarányváltzásait (1986-tól 2005-ig) összevetettem az országossal. Meglepő, hogy számos esetben olyannyira hasonló tendencia érvényesült a régióban is az országossal, hogy szinte teljesen párhuzamosan haladnak a két térségben lejátszódó folyamatokat ábrázoló görbék. Ilyen képet nyújt a szántó, a gyep, a mezőgazdasági terület, az erdő és a művelés alól kivett terület.

Más a helyzet a konyhakert esetében, ugyanis bár mind országosan, mind a Dél-Alföldön nagyon hektikusan alakult a kép, és bár mindkét térségben 1991 után hirtelen zuhanás következett be a konyhakert területének nagyságában, de országosan 1993 után egy kissé visszaemelkedett, majd megnyugodott egy szinten. A Dél-Alföldön csak öt éves fáziskéséssel növekedett újból a konyhakert terület, de 2000-től a részarány szinte teljesen megegyezik az országossal.

A szőlő- és a gyümölcsös részarányváltzásánál viszonylag durvább az eltérése a Dél-Alföld és az országos megoszlási viszonyszámok között, mivel a szőlő terület a vizsgált régióban nagyobb visszaesést mutat, mint a hazai átlag. A nádas területe is változó tendenciát mutatott. 1993-ig szinte párhuzamosan alakult az országos tendenciával, de 1994-ben egy jelentős emelkedés volt tapasztalható a Dél-Alföldön. Napjainkban a nádas területi hányada ismét megközelíti az országos szintet.

Összefoglalva a Dél-Alföld rendszerváltozás utáni művelésági változását, a következőket állapíthatjuk meg.

A régió erdősültségi foka az országosnál gyorsabb ütemben nőtt és a trend azóta is töretlen.

A szőlő területek csökkenése az újabb Európai Unió elvárással összhangban van, de az országosnál kissé gyorsabban játszódik le e folyamat a régióban.

A gyümölcsös területének kisebb-nagyobb ingadozása után kívánatos lenne az emelkedése, annál is inkább, mert régiós szinten kissé az országos átlagnál alacsonyabb a részaránya, de az adottságok, a minőség és a tradíció ezt lehetővé

tenné. (Természetesen régiós átlagra gondolok, amely az eltérő éghajlat- és talaj adottságok miatt jelentős régióon belüli területi különbségeket takarhat.)

A szántó részaránya az országos átlaggal párhuzamosan mozogva csökkent, de nem következett be olyan strukturális változás a termesztett növények vonatkozásában, ami az agrárágazat jövedelmezőségét növelte volna, amely jobban állta volna a világpiacon a versenyt, ami keresettebb termék lévén könnyebben eladható, és ami a nemzetgazdasági problémáink (pl. energiahordozók terén jelentkező hiány, stb.) megoldását jobban segítették volna.

4. A Dél-Alföld főbb szántóföldi növénytermesztésében az alábbi főbb változások következtek be:

A búza termesztési kedve a Dél-Alföldön összességében nem csökkent. Igaz, hogy a vetésterület, és a termésátlag ingadozása miatt volt néhány gyengébb év (1992, 1993 és 1999), de összességében ma is a rendszerváltozás előtti 1,6 millió tonna körüli termést takarítottak be (2004) a régióban. De míg a Dél-Alföldön a felső szélső értéket adó 2004. évi termésmennyiség az 1999. évi alsó szélső értékének 2,36 szorosa, addig a vizsgált időszak 1988. évi országos csúcserőteke az 1999. évi országos alsó szélső értékének 2,64 szorosa. Tehát a termésmennyiségek szórássterjedelmének nagysága pregnánsan mutatja, hogy a búza termésmennyiségének országos kilengései relatíve nagyobbak voltak, mint a Dél-Alföldé. Továbbá az adatok azt is tükrözik, hogy az országos ingadozások nemcsak a szélső értékeket tekintve erőteljesebbek, hanem általában az évenkénti termésmennyiség kevésbé kiegyenlített, hektikusabb.

Bár még 2006-ban is van a tárolóinkban 2002. évi búza, és szinte általános a túltermelés, mégis igen jelentős a búzatermelésünk. Ebben szerepet játszik a tradíció, a régi struktúrához való ragaszkodás. Fontos lehet az is, hogy viszonylag kicsi a búzatermelés élőmunka igénye, mert jól gépesíthető (és gépesített is), de legfőképpen azzal magyarázható, hogy az itt élő gazdálkodók nehezen váltanak. Nem nagyon ismerik az alternatívákat. Nem mernek kockáztatni, gyenge a vállalkozó szellemük, a biztosat nem adják fel a bizonytalanért. Nem is elég „hangos a sűgás”, vagy alig van „sűgás”, hogy milyen termények termesztése lenne eredményesebb, melyek értékesítése lenne könnyebb, hol van az a „rész”, amit kitöltve racionálisabbá válna a térség termelési szerkezete.

A rozs termesztésének térbeli megoszlása más képet mutat. Ha a régió és az ország rozstermelésének időbeni alakulását nyomon követjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Dél-Alföld az ország rozstermelésének növekvő hányadát adja. A régió rozstermelése kiegyensúlyozott, stabil, a rendszerváltozás előtti időszakhoz viszonyítva nem csökkent, hanem egy markánsabb hullámhegy után a korábbi szinten stabilizálódott.

Az árpatermesztés országos és a Dél-alföldi mennyisége úgy változott 1986 és 2004 között, hogy a termésátlag miatti visszaesések csaknem összecsengtek. Mélypontok az 1987, az 1993, az 1996, a 2000 és a 2003-as évek

voltak. A Dél-Alföld árpatermelése az idősor éveiben kiegyenlítettebb volt, mint az országos. A vizsgált 19 évben legkevesebb árpát 1987-ben (124 944 t) és azt követően 2003-ban (151 351 t) takarítottak be a Dél-Alföldön. Így méginkább érzékelhető a hirtelen felfutás 2004-re, amikor az egyik mélypontot a 19 éves csúcstermés követte.

A kukoricatermesztés kitüntetett szerepet játszik a Dél-Alföldön. A termésmennyiségek időbeni alakulása „mintegy párhuzamosan mozog” a Dél-Alföldön az országgal, de a régió megyéiben az évenkénti differenciált termésmennyiség a Dél-Alföldre összegezve kiegyenlítettebb volumeneket eredményez.

A Dél-Alföld 1986 és 1990 közötti időszakra vonatkoztatott kukoricatermelés évi átlaga 1 510 619 t, míg 1990-től 2004-ig 1 343 404 t. E két szám is azt bizonyítja, hogy a rendszerváltozás után a régió kukoricatermelése nem vesztett nagymértékben korábbi jelentőségéből. Számolnunk kell azonban azzal, hogy 2008-tól az EU-ban a kukorica intervenció meg fog szűnni.

A cukorrépatermesztés esetében is megfigyelhető a Dél-Alföld és az országos évenkénti termésmennyiséget ábrázoló görbék viszonylagos együttmozgása, azonban a gabonaféléktől mégis eltérő kép rajzolódik ki. Markánsan érezhető a cukorrépatermesztés tendenciózus visszaesése. A Dél-Alföld cukorrépa termelésének 1986-90 közötti éves átlaga 1059,7 ezer t, míg a 2000-2004 közötti időszaké 442,1 ezer t volt. Tehát a Dél-Alföldön a cukorrépa termelés tartósan teret veszített. A Dél-Alföld esetében az 1996 utáni (két évig tartó) látványos visszaesést követően szinte állandósult az alacsony termelési kedv, ami érthető is, hiszen a cukorrépa termesztés jövője nálunk erősen megkérdőjelezhető. A mezőhegyesi és a sarkadi cukorgyár bezárása után leállt a kabai cukorgyár termelése is. Ma már csak négy cukorgyár működik az országban, és ezek is jóval drágábban állítják elő a cukrot a mindenkori világpiaci árnál. Így mivel a cukorrépa feldolgozása a nyersanyag közelében gazdaságos, várható, hogy a cukorrépa termelésünk tovább fog csökkenni. Itt a nagy dilemma, hogy a felszabaduló szántóterületet hogyan lehet legracionálisabban hasznosítani. Értekezésemben erre a kérdésre is keresem a választ.

A napraforgó termelése szemben a cukorrépaéval, felfelé ívelő szakaszban van. Bár 1997-ben és 2000-ben volt kisebb visszaesés ennek azonban nem a vetésterület csökkenése, hanem az alacsonyabb termésátlagok képezték az okát.

A Dél-Alföldön közvetlen a rendszerváltozást követő időszakban is stabil maradt az évenkénti napraforgó termelés, de 1994 után a termelés mennyiségét ábrázoló trend egyenes meredeken felfelé ívelővé vált. Ez a tendencia várhatóan továbbtart, amit nem fékez a birtokméret jelenlegi struktúrája sem, ugyanis a napraforgó eredményesen termesztendő kisebb területű gazdaságokban is.

2000-től 2004-ig a napraforgó termelés évi átlagos növekedése térségenként az alábbi módon alakult:

Megnevezés	Évi átlagos növekedés (t/év)
Bács-Kiskun	12530
Békés	27701
Csongrád	82735
Dél-Alföld	48497
Magyarország	175500

A súlyponteltolódások ellenére a Dél-Alföld mindhárom megyéjében a napraforgó termesztése az elmúlt években jelentős mértékben növekedett. Különösen Békés megyében, hiszen 1986-hoz viszonyítva 2004-re a napraforgó termesztése több mint kétszeresére emelkedett (1986-ban 64 022 t, 2004-ben 138 592 t).

A **burgonya** termelése a Dél-Alföldön eléggé kiegyenlített volt az elmúlt 19 évben, összességében azonban az utóbbi időszakban némi növekedést mutatott.

5. A szőlőtermelés is nagy jelentőségű a Dél-Alföldön. Régiós összesítésben 29,6 %-át adja a leszüretelt szőlő mennyisége az országos értéknek. Az idősoros kimutatás azonban azt tükrözi, hogy az átlag körül nagy mértékű szóródás volt jellemző. Legalacsonyabb hányad 1993-ban (24,3 %) és 2002-ben (24,8 %) jellemezte a szőlőtermelésünk térbeli megoszlását, míg a legmagasabb részesedés 2001-ben (39,8 %) és 2004-ben (38,0 %) volt.

Természetesen ez a nagy hozzáértést igénylő tradicionális növény is megyénként igen nagy különbséget mutat. Ezek az eltérések olyan nagy mértékűek, hogy nagyságrendi különbségekkel jellemezhetők. Ha pl. a 2004 évi Dél-alföldi szőlőtermelést 100,0 %-nak vesszük, akkor ennek 92,7 %-át Bács-Kiskun-, 7,1 %-át Csongrád megye adta és csak 0,2 %-a esett Békés megyére. A Dél-Alföldön termelt szőlőből előállított borok ma nagyon nyomott áron és nehezen értékesíthetők. Az Európai Unió érdekeltté kívánja tenni a termelőket abban, hogy a jelenleginél kevesebb borszőlőt termeljenek. Ez pedig erőteljesebb termelési szerkezet módosulást eredményezhet.

A **gyümölcsstermelés** is sokáig nagyon fontos volt a vizsgált régióban. Sajátos tájkörzete alakult ki az őszibaracknak Szatymaz és Domaszék környékén, a kajszibaracknak Kecskemét környékén, de (főleg Bács-Kiskun- és Csongrád megye területén) az almafélék és egyéb gyümölcsök is sok helyen jól teremnek. Összességében azonban nemcsak a rendszerváltozás óta, hanem már az 1980-as évek közepétől csökkent a megtermelt gyümölcsfélék mennyisége. A csökkenés nagyon dinamikus volt. Mélypontjai az 1992., az 1995., az 1999. és a 2002. évek voltak. Azóta némi emelkedő tendencia bontakozik ki, ami még megfelelő tároló és

feldolgozó-kapacitás kiépítésével és az eddiginél színvonalasabb marketing munkával, biztonságos felvásárlási, értékesítési összefogással biztató is lehet.

6. A Dél-Alföld rendszerváltozás utáni termelési struktúra változásait összefoglalva az alábbiakat szögezhetjük le:

A korábban nagy erőfeszítések árán kialakított egészségesebb arány a növénytermesztés és az állattenyésztés között a rendszerváltozás után ismét az állattenyésztés részarányának 50 % alá esése következett be. A Dél-Alföldön a legnagyobb jelentőségű sertés- és baromfiállomány csökkent a legnagyobb mértékben. Ezáltal a régió mezőgazdasági fő ágai közti harmónia az országosnál is nagyobb ütemben romlott, ami egyéb feszültségek forrásává lett (az amúgy is jelentkező gabonafelesleg egyre kisebb hányadát fogyasztja el az itteni állatállomány).

Az erdőgazdálkodás jelentősége kb. az országos ütemmel azonos volt. A Dél-Alföld általános erdőszültségi foka 2005-ben 12,3 %-ot mutatott, amely 1 %-os emelkedést jelentett a rendszerváltozás óta (a régióon belül az egyes megyék erdőállománya és annak növekedése nagyon differenciált volt. 2005-ben Bács-Kiskun megye erdőszültségi foka 19,6 %, Békés megye erdőszültségi foka 2,3 % és Csongrád megye erdőszültségi foka pedig 10,0 %). Legdinamikusabb növekedés Bács-Kiskun megyében játszódtott le és a legtöbb kihasználatlan tartalék Békés megyében található.

Az 1. számú ábra jól szemlélteti, hogy 1986-hoz viszonyítva 2005-re a Dél-Alföldön hogyan változott a földterület művelési ágak szerint alakulása, továbbá a fontosabb növény és az állatfajok volumene. Jelentős mértékben csökkent a konyhakert és a szőlő területe, ugyanakkor dinamikusan nőtt az erdő, a nádas, a halastó és a művelés alól kivett terület. A növények közül csökkent a búza, a rozs és a cukorrépa termésmennyisége, ugyanakkor emelkedett az árpa, a kukorica, a napraforgó és a burgonya termésmennyisége. Az állatállományt a Dél-Alföldön a csökkenés jellemezte.

A fontosabb mezőgazdasági mutatók országos változásának alakulását pedig a 2. számú ábra szemlélteti.

Az összehasonlító vizsgálat eredményeként megállapítható, hogy

- a Dél-alföldi régióban csupán két módosulást értékelhettünk pozitívan:
 - az erdőterületek országos ütemét meghaladó növekedést és
 - a halastavaknak a bázisidőponthoz viszonyított növekedését.
- Ugyanakkor a régióban a három legfontosabb szántóföldi növény (a búza, a kukorica és a napraforgó) együttesen 1986-ban a vetésterület 61,8 %-át, 2004-ben pedig 65,8 %-át adták. E három növényre történő szakosodás növekedése a Dél-Alföldön az országosnál nagyobb.
- 1986 és 2004 között a további főbb szántóföldi növények vetésterületből való részesedése kisebb mértékben változott a Dél-Alföldön az országosnál. Az 1986-os struktúra mintegy „stabilizálódott”, 4 növény

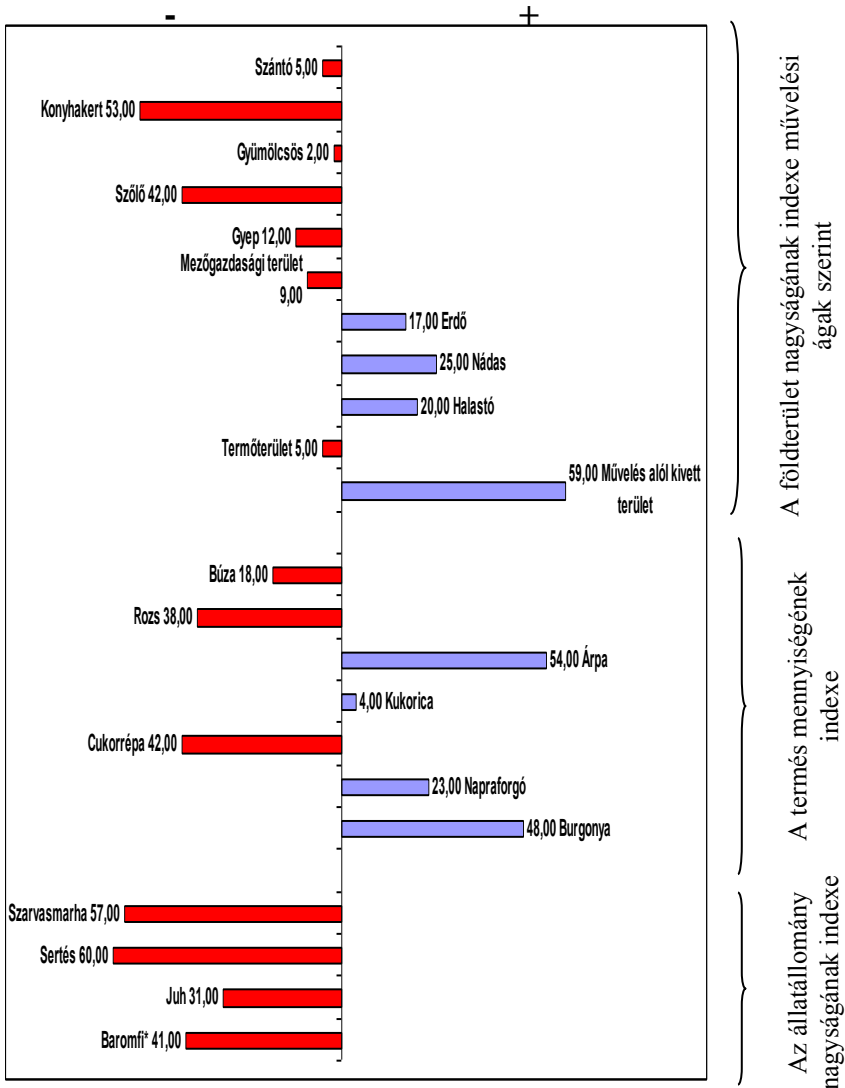
esetében csupán tized, század százalék pont változás következett be a vetésterület részarányában és 3 növény esetében 1,5 % pont pozitív, vagy negatív módosulás zajlott le. Tehát kevésbé volt mobil a termelési struktúra az országosnál. **Nem történt eltolódás** a növénytermesztés terén **a diverzifikáció felé**. Ez akkor sem következett be, amikor a gabonaraktárainkban még 2006-ban is megtalálható a 2002. évi búzatermés.

- Másrészt viszont a Dél-Alföldön termesztett cukorrépa mennyisége 1986-hoz viszonyítva nagyon nagy mértékben csökkent, míg az országos mennyiség ettől az ütemtől lemaradt.

- A Dél-Alföld szempontjából még két növény országostól eltérő markáns szerepét kell megemlíteni. Az egyik az árpa, amelynek termésmennyisége a vizsgált időintervallumban 54 %-kal nőtt a régióban, a másik pedig a burgonya, amelynél 48 %-os növekedés zajlott le. Ezek 15, illetve 19 % pontos többletet mutattak az országoshoz viszonyítva.

- Az állatállomány országos és regionális nagymértékű csökkenése nagy hasonlóságot mutat. 2005-re az 1986-os állományhoz viszonyítva a szarvasmarha létszáma a Dél-Alföldön 57 % ponttal csökkent, 2 % ponttal kisebb mértékben, mint az országos létszám. Ugyancsak kisebb létszámárcsökkenés zajlott le a juh állomány esetében is (Dél-Alföld 31 % pont, országosan 40 % pont).

**A fontosabb mezőgazdasági mutatók változásának alakulása a Dél-Alföldön
(%) Index = 2005/1986**

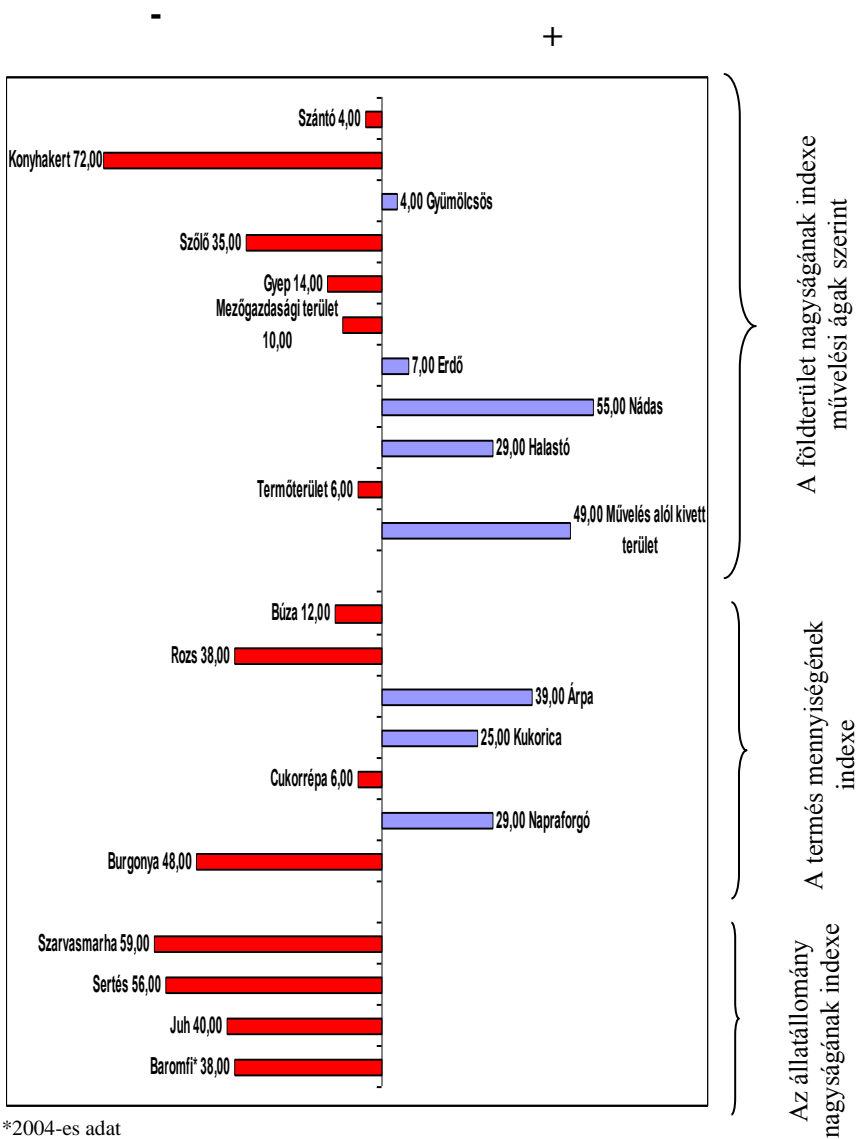
*2004-es adat

1. sz. ábra

Forrás: saját számítás

Szerk.: Komarek Levente

A fontosabb mezőgazdasági mutatók változásának alakulása Magyarországon (%) Index = 2005/1986

*2004-es adat
2. sz. ábra
Forrás: saját számítás

Szerk.: Komarek Levente

7. A Dél-Alföld mezőgazdaságának problémái és struktúrájának racionalizálási lehetőségei sok vonatkozásban hasonlítanak az országoshoz, de vannak olyanok, amelyek a régióban hangsúlyozottabban kerülnek előtérbe.

Ezek:

- elaprózott földtulajdon és a földhasználat kérdése. Markáns birtokkoncentráció nélkül nem lehet igazán érdemben előrelépni.
- egymástól elszigetelve, összefogás hiányában a gazdálkodáshoz szükséges anyagok beszerzése, maga a termelés és az értékesítés a lehetőségeknél alacsonyabb hatékonyságú. Szorgalmazni kell a TЭСZ-ekbe és a БЭСZ-ekbe történő szervezettséget. (A Dél-Alföldön az összefogás készsége az országosnál gyengébb).
- **rugalmasabban kell igazítani a termelési szerkezetet a bel- és a külpiaei igényekhez.** Az eladhatóság és a versenyképesség legyen az orientáló erő.
- fél kell kutatni (és betölteni) a **rэспiacokat** az EU zöldség- és gyümölcserkékesítési lehetőségein belül.
- vissza kell térni a lehetőségekhez mérten a **keleti piacokra** elsősorban a termékeink **minőségi paramétereire** támaszkodva és keresni kell az egész élelmiszergazdaságunk **keleti kapcsolódási** lehetőségeit.
- előtérbe kell helyezni a mennyiségi szemlélet helyett a **minőségi szemléletet** (kiváló beltartalmi mutatókra, ízre, zamatra, színre, vitaminra, vegyszermaradványmentes minőségre, esztétikus korszerű kiserelésre, csomagolásra apellálva).
- ki kell használni a **biotermékek** iránti növekvő keresletet, megbízható egészséges termékek gyártásának előtérbe helyezésével.
- **növelni kell** a Dél-Alföldön az **állatállományt**, főleg a sertés, a juh és a baromfi vonatkozásában, de a szarvasmarha és a ló tenyésztésére is a korábbinál jobban oda kell figyelnünk. Itt is fontos a minőség (hús-zsír arány) és az egészségre kevésbé ártalmas fajták megválasztása. Forszírozni kell a mangalica és a szürkemarha fajták elterjesztését.
- az **állatállomány növekedése** a megtermelt takarmányfelesleg enyhítését is szolgálja. (Így a takarmány feletetésével nő a termék hozzáadott értéke, ami mind a belföldi, mind a külföldi értékesítésnél előnyös).
- a sertés- és a szarvasmarha trágya (hígrágya és száraz egyaránt) fontos energiaforrásként is szolgál. A **szerves trágya növekvő mennyisége** a talajerőgazdálkodás színvonalának emelését is szolgálja.
- **csökkenteni kell a nehezen értékesíthető** tradicionális **szántóföldi növények** termesztését és előtérbe kell helyezni az **energia termelés alapanyagául szolgáló növényeket**.

- folytatni kell a klasszikus **erdőtelepítést**, és el kell kezdeni az **energiaerdők** telepítését is.

8. A Dél-Alföld agrárstruktúrájának lehetőségei azért is óriásiak, mert az országos átlagnál is nagyobbak a kihasználatlan tartalékai. A rendszerváltozás óta az országosnál is kevésbé volt rugalmas a szerkezet módosulás terén. Ahelyett, hogy a megváltozott közgazdasági környezethez e kiváló mezőgazdasági adottságokkal rendelkező régió az átlagosnál érzékenyebben reagált volna a kül- és belpiaci változásokra, **e régió szinte konzerválta** a korábbi termelési struktúrát. Sőt, még mélyült olyan termékekre irányuló specializáltsága, amelyeknek az értékesítése nehézségeket okoz. Úgy is fogalmazhatok, hogy e nagy mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező Dél-Alföld korábbi növénytermesztési szerkezete szinte **„megkövesedett”**, stabilabbnak bizonyult más térségekenél. Az alacsony fokú rugalmasságával és a **kis mértékű innovatív készségével** tűnik ki. Rontott a helyzeten az is, hogy az élelmiszeripari nyersanyagok feldolgozó kapacitásának változásaival (esetenként jelentős leépülésével) az amúgy sem optimális élelmiszergazdasági **vertikum kiépítettsége romlott**, az élelmiszergazdasági vertikum elemei közti összhang csökkent.

Megítélésem szerint a Dél-Alföld mezőgazdasági termelésének gyér szerkezetváltozása a gazdálkodás nagymértékű **információ hiányára, koncepcióhiányra, a tervezői készség hiányára és alacsony innovációs készségre**, alacsony vállalkozási kedvre, **kis kockázatvállalási készségre** utal.

Arra sem hivatkozhatunk, hogy nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű, minőségű agrárszakember gárdával, ugyanis a Dél-Alföldön **az agrárszakemberképzés nagy múltú, magas színvonalú** és sok témára kiterjedő. Bár a képzőhelyek igyekeztek (igyekeznek) rugalmasan alkalmazkodni az igényekhez, és bár nagy a képzési kínálat, valamint az érdeklődés is, mégis ha figyelembe vesszük az agrárszférában tevékenykedők számát, akkor azt kell megállapítani, hogy **sokan nem vesznek részt a fontos képzésekben**. Ez akkor nagyon hátrányos, ha a képzésekből kimaradó vállalkozók más információ forrás hiányában is **tájékozatlanok maradnak**. Nagyon fontos a továbblépéshez, hogy a mezőgazdaságban, illetve az élelmiszertermelésben érintettek munkájukra vonatkozólag széles körű információkkal rendelkezzenek, jól tájékozottak, jól képzettek legyenek, mert csak így tudnak a jövőre nézve megfelelő gazdasági döntéseket hozni, az igényekhez igazodó termelési struktúrát megválasztani, a szükséges tőke beszerzéséhez jó pályázatokat írni, jövedelmezőségüket növelni, versenyképességüket fokozni.

Milyen új hasznosítási lehetőségek jöhetnek számításba?

Jó lehetőségek adódnak a Dél-Alföldön – a nagy szakértelmet és lekiismeretességet igénylő – **biotermesztés** térhódítására. Térségünkben ennek igen kicsi hagyománya van. A biotermékek iránt várhatóan mind a hazai, mind pedig a külföldön növekedni fog a kereslet.

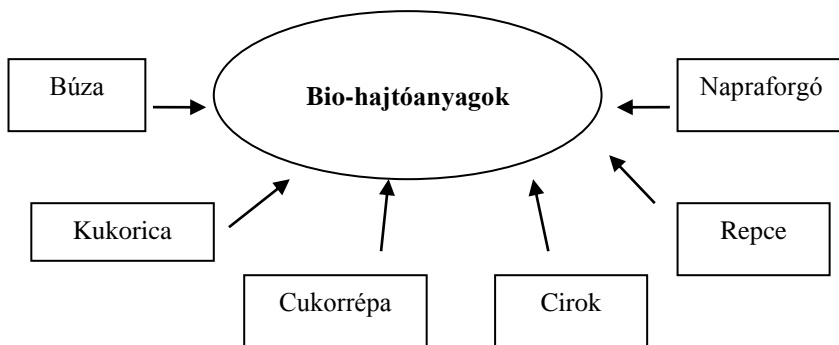
A Dél-Alföld természeti adottságai (napsütéses órák száma, hosszú tenyészidőszak, jó talajadottságok) és a tradíció miatt a jövőben is lesz létjogosultsága a **zöldség-gyümölcs**termesztésnek. E téren a jól szállítható, szép küllemű, magas beltartalmú mutatójú termékek kiváló minősége vonzó lehet a legigényesebb külpiacokon is. Bátran kell szükség esetén fajtaváltást eszközölni. A kiváló minőségű termékek igényes csomagolásával és a korszerű tárolásával, feldolgozásával növelhető a termékek versenyképessége, a térség mezőgazdaságában betöltött szerepe.

Érdemes odafigyelni a növekvő érdeklődésre számot tartó **gyógynövény-termesztésre** is. A régióban rendelkezésre álló munkaerő, termelési tapasztalat e téren látványos eredményeket hozhat.

Óriási lehetőség nyílik az Európai Unió előírásoknak megfelelően a **megújuló bio-energiaforrások felhasználására**. Különösen fontos a **biomassza**, a növényi tüzelőanyagok és a bio-üzemanyagok. Ezek térhódítása alapjaiban átstrukturálja a Dél-Alföld mezőgazdaságát. A Dél-Alföld mezőgazdaságát a válságos állapotból a biomassza-termelés előtérben kerülése segítheti ki. **Esélyt ad** a régió gazdálkodóinak, hogy függő helyzetükön enyhítsenek, és a helyi adottságaikat jobban kihasználhassák, a nagy mezőgazdasági tradíciójú területeken a termékszerkezetet diverzifikálják.

Ennek kedvez az is, hogy a régióban nagy területeken termesztik a legjobb bio-hajtóanyagokat.

A bio-hajtóanyagok alapanyagai

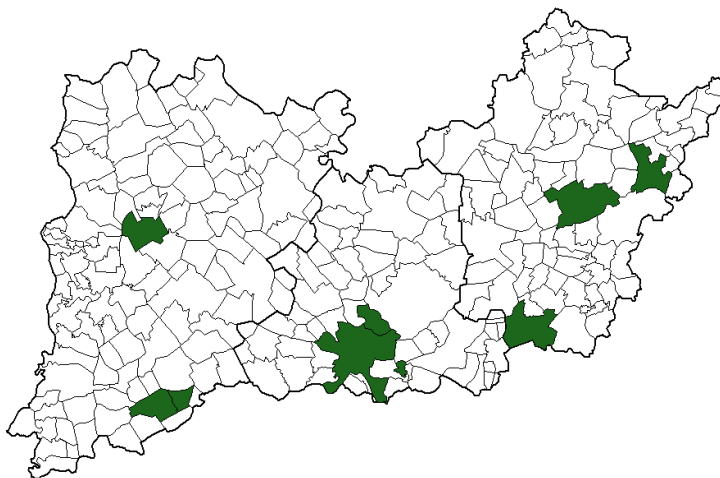
3. sz. ábra

Szerk.: Komarek Levente

A régióban már előrehaladott állapotban van a biogáz és a bioetanol üzemek létesítése (4. sz. ábra). Sajnos a Dél-Alföld már úgy tűnik, hogy lépéshátrányban van más régiókkal szemben és az irányítás nem tudja igazán

racionális területi elhelyezkedését befolyásolni. E téren kellene egy nagyon összehangolt, optimális térstruktúra kialakítását segíteni megszervezni.

Tervezett biogáz és bioetanol üzemek a Dél-Alföldi régióban (2006)

4. sz. ábra

Szerk.: Komarek Levente

Tervezett biogáz és bioetanol üzemek a Dél-Alföldi régióban (2006)

1. sz. táblázat

Megye (település)	Üzemfajta, teljesítmény
Bács-Kiskun megye	
Bácsalmás	Biogáz-bioetanol üzem,
Bácsszőlős	Biogáz-bioetanol üzem, 0,5 – 2 MW
Kiskőrös	Biogáz-bioetanol-égetőmű, 5 – 8 MW
Békés megye	
Békéscsaba	Biogáz-égetőmű
Mezőhegyes	Bioetanol-biogáz, 5 – 8 MW
Sarkad	Bioetanol-biogáz, 3,8 MW
Csongrád megye	
Algyő	Bioetanol-biogáz, 5 MW
Klárafalva	Biogáz, 0,5 MW
Szeged	Bioetanol-biogáz

Forrás: saját kutatás

Az értekezésemben több helyen érintettem a régió ma is relatíve alacsony erdősültségi fokát és e téren bekövetkezett pozitív változásokat. Csongrád- és különösen Békés megyében még jelentősek a kihasználatlan tartalékok az erdősítés területén. Célszerű lenne elsősorban ezen két megyében, de az egész régióban a művelés alól kivett mezőgazdasági területeket, illetve a parlagon maradt területek egy részét is erdősíteni.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

- Komarek Levente (2003): Baromfiágazati diagnosztika. Magyar Mezőgazdaság. 43. sz. pp. 18–19.
- Komarek Levente (2004): Egy ágazat mozgalmas évei. Magyar Mezőgazdaság. 9. sz. pp. 26–27.
- Komarek Levente (2004): Borvertikum csatlakozás előtt. Magyar Mezőgazdaság. 13. sz. pp. 14–15.
- Komarek Levente (2004): A hazai cukorvertikum kialakulása és fejlődése, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra. A Földrajz Tanítása. XII. évf. 2 sz. pp. 3–8.
- Komarek Levente (2004): Összefüggések a Dél-Alföldi régió élelmiszeripara és infrastruktúrája között. X. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Konferencia, Mezőtúr. 14. p.
- Komarek Levente (2004): Élelmiszerfogyasztásunk alakulásának főbb vonásai. VI. Nemzetközi Élelmiszertudományi Konferencia, Szeged. pp. 1–6. ISBN 963-482-677-6
- Komarek Levente (2004): Gondolatok a Dél-alföldi élelmiszeripar infrastrukturális ellátottságának kérdéséről. Geográfus Doktoranduszok VIII. Országos Konferenciája, Szeged. pp. 1–5. ISBN 963-482-687-3
- Komarek Levente (2004): A tágabb értelemben vett húsipar arualapjának változása a Dél-Alföldön, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra. pp. 181-186. In.: Abonyiné Palotás J. – Komarek L. (szerk.): 40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Gold Press Nyomda, Szeged. 224. p.
- Komarek Levente (2005): A környezetvédelem néhány indikátorának időbeni és területi alakulása. A környezettudomány elmélete és gyakorlata. Környezetgazdálkodás európai keretben. Tudományos Konferencia, Szeged. CD-ROM. pp. 1-6.
- Komarek Levente (2005): Gondolatok a hazai dohányvertikum alakulásáról. Gazda-Társ. A Dél-alföldi régió agrárkamaráinak kiadványa, Békéscsaba. X. évf. 5. sz. pp. 16–17.
- Komarek Levente (2005): Magyarország erdősültségének időbeni és területi alakulása. IV. Természeti- Műszaki- és Gazdaságtudományok Alkalmazása Nemzetközi Konferencia, Szombathely. CD-ROM. pp. 1-6.
- Komarek Levente (2005): Élelmiszerfogyasztásunk időbeni alakulása. A Földrajz Tanítása. XIII. évf. 4 sz. pp. 25-30.
- Komarek Levente (2005): Temporal changes in sylviculture in the marginal areas of the Great Hungarian Plains. Határok és Eurorégiók Nemzetközi Konferencia, Szeged. (megjelenés alatt)

- Komarek Levente (2005): A Dél-Alföld élelmiszergazdasági áralap-változásának sajátosságai a rendszerváltozás óta. MTA SZAB, Szeged. 56. p. (kézirat)
- Komarek Levente (2005): A Dél-alföldi régió erdőszültségének alakulása a rendszerváltozás utáni időszakban. ÖKO (Ökológia – Környezetgazdálkodás - Társadalom) XIII. évf., 3-4. sz. pp. 113-119.
- Komarek Levente (2006): A baromfivertikum áralapjának alakulása, különös tekintettel a Dél-Alföldre. VII. Nemzetközi Élelmiszertudományi Konferencia, Szeged. pp. 1-6. ISBN 963-482-577-X
- Komarek Levente (2006): A cukorvertikum áralapjának alakulása a rendszerváltozás után, különös tekintettel a Dél-Alföldre. Gazdaság és statisztika (GÉS). 18. (57.) évf. 2. sz. pp. 18-27.
- Komarek Levente (2006): A rendszerváltozás utáni strukturális változások főbb jellemzői a Dél-Alföld mezőgazdaságában. III. Magyar Földrajzi Konferencia, Budapest, ISBN 963 945 12 0. pp. 1-10.
- Komarek Levente (2006): Az élelmiszergazdaság. A Földrajz Tanítása. XIV. évf. 4. sz. pp. 10-16.
- Komarek Levente (2007): A földhasznosítás rendszerváltozás utáni módosulásai a Dél-Alföldön. pp. 325–332. In.: Kovács Cs. – Pál V. (szerk.): A társadalmi földrajz világi. ISBN 978 963 482 804 3 Szeged. 510. p.